

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Bakalářská práce

Bc. Natálie Ferreira de Sousa

Jazyková situace v Angole

Language situation in Angola

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 16. května 2016

[vlastnoruční podpis]

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky)

[Angola, Afrika, jazyk, portugalština, kolonialismus, etnika, tradice, sociolingvistická situace, domorodé jazyky, výukový jazyk]

Klíčová slova (anglicky):

[Angola, Africa, language, portuguese, colonialism, ethnic group, tradition, sociolinguistic situation, indigenous languages; teaching language]

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je stručně představit čtenáři jazykovou situaci v Angole.

Hlavními tématy jsou historicko-sociologický vývoj portugalského jazyka a lokálních jazyků, jejich postavení na tomto zemi a situace portugalštiny v současnosti.

Vybranou tematiku jsem zpracovala pomocí dostupné angolské odborné literatury a článků, které se podobnou tematikou zabývají. K výzkumu mi významně pomohli i moje přímé vazby s Angolou.

Vytvořením této práce se mi podařilo dát dohromady ucelený přehled o jazykové situaci v Angole, který by mohl sloužit čtenářům, kteří chtějí získat představu o tom, jak probíhal vývoj koloniálního jazyka v kolonii souběžně s vývojem lokálních jazyků v konkrétním africkém státě. Podobné vývojové schéma probíhalo ve většině afrických států.

Přínos této práce je především ve vytvoření bakalářské práce s touto tematikou v českém jazyce a s využitím přímých kontaktů v Angole.

Abstract

The objective of this bachelor's thesis is to briefly introduce to reader the language situation in Angola. Main topics are historical-sociological development of portuguese language and local languages, their position in this area and situation of portuguese in the present day.

For this chosen objective I utilized available angolan specialist literature and articles that were occupying similar topic. To explore this theme I took advantage of my direct linkage to Angola.

Creating this thesis I had achieved to make a complete summary of language situation in Angola, which can serve to readers who would like to gain a idea how took place a development of colonial language in colony and in the same time of development of local languages in concrete african country. Similar development scheme took place in majority of african countries.

Contribution of this work is mainly in creating a bachelor thesis about chosen topic in czech language with usage of my direct contacts to Angola.

Obsah

1	Úvod	7
2	Historická situace	8
2.1	Prekoloniální historie	8
2.2	15. století – příchod Portugalců	9
2.3	Brazílie	10
2.4	16. – 18. století	10
2.5	První polovina 19. století	11
2.6	Druhá polovina 19. století	12
2.7	Přelom 19. a 20. století	13
2.8	První polovina 20. století	13
2.9	Dekolonizace	14
2.10	Nezávislost	14
3	Vývoj sociolingvistické situace na území Angoly	16
3.1	Nebantuské africké jazyky	17
3.2	Bantuské kmeny	17
3.3	Portugalský jazyk	18
4	Přehled domorodých jazyků	20
4.1	Přehled domorodých jazyků v Angole	21
4.2	Jazyky, nepatřící do skupiny Bantu	21
4.2.1	Etnolingvistická skupina Kojisan	21
4.2.2	Etnolingvistická skupina Vátwa	21
4.3	Jazyky patřící do skupiny bantuských jazyků	21
4.3.1	Etnolingvistická skupina Cokwe	21
4.3.2	Etnolingvistická skupina Kimbundu	22
4.3.3	Etnolingvistická skupina Kongo	22
4.3.4	Etnolingvistická skupina Ngangela	23
4.3.5	Etnolingvistická skupina Nyaneka – Nkhumbi	23
4.3.6	Etnolingvistická skupina Oshihelelo	24
4.3.7	<i>Etnolingvistická skupina Oshiwambo</i>	24
4.3.8	Etnolingvistická skupina Umbundo	24
4.3.9	Jazyky z oblasti řeky Kuvango	25
5	Postavení portugalštiny před vyhlášením nezávislosti a po vyhlášení nezávislosti	26
5.1	Politika koloniální lingvistiky	26
5.2	Situace po konci kolonialismu	29

6	Vznik angolské varianty portugalštiny.....	32
6.1	Angolanidade	33
6.2	Fenomén Português Vernáculo	34
7	Portugalština jako výukový jazyk	35
8	Výuka domorodých jazyků v Angole	37
9	Portugalština a národní jazyky na území Angoly v praxi	40
9.1	Ukázka „angolských“ slov odvozených z portugalštiny	40
9.2	Ukázka portugalských slov odvozených z domorodých jazyků	42
9.3	Ukázky angolských přísloví přeložených do portugalštiny	43
10	Závěr	44
11	Bibliografie	45

1 Úvod

Angola patří mezi jednu ze zemí s největším ekonomickým potenciálem v Africe. Její zásoby ropy patří hned po Nigérii mezi druhé největší. Kromě ropného bohatství je bohatá i na další nerostné suroviny, jako je železná ruda, diamanty, zemní plyn aj.

I přes hospodářský potenciál této země a jejího velkého bohatství na nerostné suroviny, které má k dispozici v takovém rozsahu pár afrických států, čelí Angola již několik stovek let závažným problémům, se kterými se nevyrovnala dodnes. Prvním velkým problémem tohoto území se stala dlouhá, několikasetletá koloniální historie pod nadvládou Portugalska, která za sebou nechala miliony vyvezených Afričanů do světa, potlačení národní identity a nefunkční ekonomiku. Po konci tohoto období, kdy se stala Angola nezávislým státem, se musela vyrovnat s několika desítkami let občanské války.

S vyhlášením definitivního míru v roce 2002 dochází i ke snahám vytvořit prosperující ekonomiku založenou především na těžbě ropy. S tím souvisí i rostoucí snaha o oživení angolské kultury a budování pozice na mezinárodním trhu.

Stovky let pod koloniální vládou a následná válka o nezávislost přinesly zkázu jak zemi, tak především angolskému lidu. Ten tvoří velké množství různorodých etnik a národů, které měly svou vlastní kulturu, tradice, jazyk a žily v Angole dávno před příchodem Portugalců.

Mnoho etnik již dnes neexistuje nebo splynula s jinými kmeny. Jazyky, které jsou dnes známé, tvoří jen malou část původní skupiny jazyků. Některé zmizely definitivně, jiné se vyskytují pouze omezeně, většinou na venkově.

Hledání řešení, co vlastně s národními jazyky dělat, když oficiálním jazykem je portugalština, stále nezískalo jednotnou podobu a je ve stádiu hledání alternativ. Snahy ale jsou, jak prostřednictvím legislativy, tak i za pomoci pár nadšenců nebo lingvistů. Jedná se ale o fenomén posledních několika let.

Ucelený komplexní průvodce lokálními jazyky v Angole zatím nebyl napsán. Existuje stále se zvyšující množství učebnic, slovníků a příruček, které jsou zaměřené na jednotlivé lokální jazyky, které mají v Angole velký význam.

2 Historická situace

2.1 Prekoloniální historie

Předpokládá se, že území Angoly bylo osídleno již od nejstarší doby. První známky osídlení dnešního území Angoly jsou datované do období středního paleolitu.¹ V této době byli obyvatelé Angoly roztroušeni po celém území. Jejich největší koncentrace byla především u řek nebo v prostředí, kde bylo dostatek zvířat na lov. Střední paleolit je období nezávisle na sobě rozesetých kultur, pro které bylo tradiční kmenové osídlení. Z této doby jsou patrné například skalní malby v Caninguiru nebo Čitondo-hulo.²

Na území Angoly se vyskytovaly různé kultury. Jednou z nich byla Sangolská kultura, jež pocházela ze severní Angoly a kterou lze zařadit do období mladého paleolitu.³ Dalším příkladem je Čitolská kultura, jejíž počátek je datován do období 12 tisíc př. n. l. Pro Čitolskou kulturu bylo typické využívání kamenných nástrojů a výroba keramiky.

Lidská sídla, která přesahovala do Namibie, patřila s největší pravděpodobností předkům dnešních Křováků a Hotentotů. Kolem 3. století před naším letopočtem končí proces bantuské migrace a období stěhování afrického národa. Ve stejné době dochází ve Středomoří ke zhroucení římského impéria. Bantuské kmeny přinesly na toto území vyspělé zemědělství a efektivní chov velkých stád dobytka. (Klíma, 2008, s. 15)

S příchodem Bantů dochází k prvním známkám budování státu Kongo. Počátek budování státu Kongo je datován do poloviny 13. století. Za zakladatele je považován Nimi-a-Lukeni, který si na původních obyvatelích vynutil poslušnost. Vzniká i sídelní město vládců Mbanza Kongo. Kongo se rozkládalo od hranic dnešního jižního Gabonu až po řeku Kwanza a od Atlantického oceánu až po řeku Kuango. Hlavní obživou konžské komunity bylo zemědělství.

Utváří se hierarchicky uspořádaná společnost, kde manikongo – doživotně absolutní monarcha – vládl venkovské komunitě a na lokální úrovni působili správci provincií.

Konžská společnost byla založena na systému nevolnictví, který ale neměl nic společného s portugalským pojetím otroctví. Život nevolníka se moc nelišil od života jiných prostých lidí, až na to, že nebyl uznáván jako svobodný člověk. Status nevolníka (otroka) měli především váleční zajatci nebo zločinci. Tito nevolníci nebyli předmětem prodeje, ale bylo s nimi

¹ Období 250 tisíc – 40 tisíc př. n. l.

² Skalní malby v Caninguiru se nacházejí ve středu Angoly. Skalní malby v Čitondo – Hulo se nacházejí na jihozápadě Angoly. Obě místa patří ke známým africkým uměleckým projevům. (15)

³ Pro tuto kulturu bylo typické využívání ohně.

zacházeno podobně jako s podřízenými panovníky (Klíma, 2008, s. 17). Ve stejném období dochází i k rozvoji řemesla - zpracovávání kůží, práce s železem, mědí, zlatem aj.

Ve 14. století se Kongo skládalo z šesti provincií: Mpemba, Sojo, Nsundi, Mbamba, Mbata, Mpanzu. V této době existují i státy s částečnou nezávislostí, které byly ve vazalském vztahu s Konžským královstvím. Nejvýznamnější byl stát Ndongo, který se nacházel na jihu. V čele tohoto státu stál náčelník, který měl titul ngola. Ngola bylo zároveň označení pro symbolické železné předměty. V Ndongu se hovořilo jazykem kimbundu. Stát Ndongo patřil na území Angoly mezi rebelující státy v období portugalského kolonialismu a mezi ním a Portugalci došlo několikrát k ozbrojeným konfliktům.

S tímto královstvím je spojena i důležitá postava angolských dějin, národní hrdinka a královna místního lidu Nzinga Mbandi – Ana Sousa (Klíma, 2008, s. 20).⁴

2.2 15. století – příchod Portugalců

V roce 1482 dorazil kapitán Diogo Cão do zálivu sv. Martina, který se nachází na dnešním území Cabindy⁵ (Klíma, 2008, s. 21). O rok později vztyčil na mysu svatého Augustina Lobo Padrão a vyznačil tím prozatím nejvzdálenější bod portugalské křesťanské expanze (Klíma, 2008, s. 22).

Na počátku byl vztah konžské šlechty a portugalských mořeplavců přátelský. Konžané se zaujetím přijali evropskou delegaci. Ta si místní obyvatele získala poskytováním darů z Evropy. Místní vládcí se nechávali křtít a osvojovali si portugalská jména.⁶ V roce 1491 založili Portugalci první křesťanský kostel v Kongu. Spojenectví bylo pro místní šlechtu strategické, jelikož jim Portugalci pomohli při střetech v ozbrojených konfliktech s jinými kmeny. Pro Portugalce se stala důležitá možnost vývozu cukrové třtiny na ostrov São Tomé e Príncipe, a hlavně obchod s otroky. Konžská šlechta naopak od Portugalců získávala za otroky zboží přivezené z Evropy.

Pro konžskou společnost ale tento zprvu oboustranně výhodný obchod přestal být prospěšný.

Obchod s otroky, který řídili Portugalci, popřípadě místní elity, vzkvétal. Otroctví se stalo hlavním zdrojem bohatství. Vše se obchodu s otroky podřizovalo na úkor rozvoje

⁴ Královna Nzinga (1581, ?? - 1663) byla sestra Ngola Mbandi (král státu Ndongo), která se několikrát snažila mírově vyjednat s Portugalci a usilovala o nezávislost svého státu. Je považována za angolskou národní hrdinku.(61)

⁵ Angolská exkláva, má hranice s Demokratickou republikou Kongo.

⁶ Například 3. dubna 1491 při příležitosti křesťanské mše získal manikongo Nzinga – a – Nkuvu evropské jméno svého lisabonského současníka, Joãoa. V roce 1500 se ale ke svému původnímu jménu vrátil.(24)

zemědělství, řemeslnictví aj. Nedochovalo k žádnému rozvoji této kolonie jako například v koloniích spadajících pod Anglii. Docházelo pouze k vykořisťování a drancování země, jejíž bohatství se stalo spíše jejím prokletím.

Někteří místní panovníci si začali uvědomovat vážnost situace a jejich vztah k Portugalcům se začal měnit. U některých tato situace vedla například k tomu, že se vzdali svého portugalského jména a přijali zpět své původní jméno (Klíma, 2008, s. 25). Tím došlo i k rozštěpení konžské šlechty na část, která podporovala Portugalce, a část, která se stavěla proti nim.

2.3 Brazílie

Vliv na vývoj Angoly mělo i objevení Brazílie v roce 1500. Brazílie se stala důležitou součástí portugalského impéria. Svým přírodním bohatstvím, pěstováním a vývozem surovin, především cukrové třtiny, získala zásadní postavení pro portugalské impérium. Poptávka po pracovní síle, která by na brazilských plantážích mohla pracovat, byla velká. Portugalci se nejdříve snažili podmanit a přimět k práci domorodé obyvatelstvo (indiány). Ti se ale neosvědčili. Nebyli totiž schopni tvrdě pracovat a podřídit se. Jako přijatelná volba se ukázala možnost vyvážet africké otroky z Angoly. Ti se podřídit dokázali. Dění v Angole tedy v prvních stoletích zahrnovalo především obchod s otroky.⁷

Mezitím se Portugalci v Angole zaměřili na to, jak co nejlépe upevnit moc. Jedním z hlavních prostředků se stalo náboženství. Šířit víru přijížděli především křesťanští misionáři. Probíhala i opatření, která měla odvrátit místní obyvatelstvo od jejich vlastní víry. Například v roce 1509 vydal Alfons I. rozkaz k shromáždění všech pohanských symbolů, které byly následně demonstrativně spáleny v „Domě symbolů“ (Klíma, 2008, s. 10).

Díky rostoucímu obchodu s cukrovou třtinou v Brazílii bylo potřeba čím dál tím víc pracovní síly z Afriky. Obchodu s otroky se podřizovalo veškeré dění. Konžský lid se ale bouřil, pro všechny obyvatelstvo nebyli Portugalci spojenci. Jakékoliv revoluční tendence byly ale vždy potlačeny.

2.4 16. – 18. století

Mezi 16. a 18. stoletím docházelo k ozbrojeným střetům mezi kmeny žijícími ve vnitrozemí a Portugalci, kteří si již vybudovali Luandu jako své hlavní sídelní město. Luanda se stala důležitou obchodní křižovatkou na cestě z Evropy do Brazílie. V 17. století dochází i ke střetům s Nizozemci, kteří se několikrát pokusili napadnout Luandu. Obchod s otroky se

⁷ V období od 16. do 19. století bylo z území Angoly odvezeno kolem 5 694 600 otroků

upevňuje, stejně tak jako portugalská moc na území Angoly. Jelikož bylo veškeré dění v Angole orientované na prodej otroků, nedochází ani k žádnému ekonomickému rozvoji.

První reformátorské snahy přicházejí mezi roky 1764–1772, kdy se guvernérem stává Francisco Inocêncio de Sousa Coutinho. Jeho zásluhou došlo k pokusu o modernizaci společnosti i ekonomiky: reorganizoval se vnitřní obchod, vystavěly se první ulice, začalo se zpracovávat vápno, budovaly se velkostatky, kde se pěstovala cukrová třtina aj.

Přestože obchod s otroky neustále degradoval snahy o modernizaci, guvernér Coutinho se postavil proti vžitým pravidlům, jako například prodej vlastních příbuzných, povolení k vyplutí lodi s počtem otroků, který neodpovídal danému limitu aj. Tyto reformátorské kroky ale skončily s příchodem nového guvernéra António de Lancestre (Klíma, 2008, s. 31).

2.5 První polovina 19. století

Počátkem 19. století zakazuje otrockou práci Velká Británie, Dánsko, Švédsko a Nizozemsko. Velká Británie začala tlačit i na Portugalsko, aby otroctví omezilo. Vládnoucí portugalský princ João VI. uzavřel prostřednictvím svých diplomatů ve Vídni dne 22. ledna roku 1815 dohodu s anglickým králem Jiřím.

Princ João VI. se zavázal, že obchod s otroky zakáže na africkém pobřeží severně od rovníku. Jako kompenzaci získal od Britů 300 tisíc anglických liber a zároveň byl Portugalcům smazán dluh ve výši 450 tisíc liber. Součástí dohody byl i závazek k úplnému zrušení otroctví do roku 1823. Jelikož hlavní trasa obchodu s otroky vedla pod rovníkem, nedošlo prakticky k žádným změnám. Otrokářská trasa dále vedla mezi angolskými přístavy a Rio de Janeirem v Brazílii. Vyhlídka celkového zrušení otroctví byla ještě daleko (Klíma, 2008, s. 83).

Postupem času se nátlak, především Velké Británie, pro úplné zrušení otroctví začal projevovat. Otroctví v britských koloniích bylo zrušeno v roce 1834. Na tento fakt reagoval portugalský ministr kolonií Sá Bandeira vydáním dekretu 10. prosince 1836, kterým se zavázal zrušit definitivě otroctví na všech portugalských územích:

„Beru v úvahu zprávy státních tajemníků z různých sektorů a mám za dobré nařídit toto:

Čl. 1. Zakazuje se vývoz otroků ať po moři, nebo po zemi, ve všech portugalských územích bez výjimky, ať už jsou situovaná na sever, nebo na jih od rovníku, ode dne, kdy bude v hlavním městě každého řečeného území zveřejněn tento dekret.

Čl. 2. Stejným způsobem se zakazuje dovoz otroků uskutečňovaný po moři pod jakoukoliv záminkou, která by se snažila tento dovoz ospravedlnit.

Čl. 3. *Výjimkou je vývoz a dovoz otroků uskutečněný naším či cizím osadníkem z některého portugalského území v Africe do jiného z našich území na africkém kontinentě nebo na afrických ostrovech, kde se chce tento osadník usadit“ (Klíma, 2008, s. 85).*

Účinek zákona se ale neprojevil hned, vývoz otroků pokračoval. Instrukce z Lisabonu ale nařizovaly, aby se ekonomický směr, kterým se Angola měla vydat, změnil. S tímto vědomím dochází v Angole k prvním pokusům o modernizaci. Začala fungovat poštovní služba, dochází k modernizaci Luandy a začíná pomalý produktivní rozvoj země. Vyrábí se kořalka, cukr a káva. Pěstuje se cukrová třtina a těží se síra, železo, měď aj. (Klíma, 2003, s. 34).

Stále ale existovala velká propast mezi Luandou a vnitrozemím. Celé území bylo zpustošené staletými otrokářství a neustálými konflikty mezi místními obyvateli a Portugalci. Země byla - po staletí pustošení v dezolátním stavu. Do této doby nedošlo k ucelenému průzkumu vnitrozemí, nebyly vytvořeny žádné mapy a existovalo několik nezávislých komunit, které si žily svým životem. Jakékoliv pokusy Portugalců o dobytí vnitrozemí vždy skončily fiaskem. Do vnitrozemí se vydávali jen průzkumníci a dobrodruzi.

Angola neměla základy, aby se tento stát mohl rozvíjet, chyběli jí kvalifikovaní lidé, ale i možnost svobodného rozhodování. Koloniální okupace, která probíhala především na pobřeží, jakékoliv snahy o modernizaci potlačila.

2.6 Druhá polovina 19. století

Ke změně dochází v Luandě, která se mění z čistě obchodního centra na společenské a kulturní.⁸ Rodí se první intelektuálové a počátky národní identity. Roku 1845 vychází první angolské tištěné periodikum – Věstník vlády angolské provincie. Začínají se pořádat karnevaly, společenské zábavy a oslavy. V roce 1849 vychází v luandské tiskárně Výlevy mé duše, sbírka 54 básní, které jsou věnované africkým paním, kterou napsal benguelský mulat José da Silva Maia Ferreira (Klíma, 2008, s. 92). Dále vychází časopisy s národním cítěním jako *Gazeta de Angola*, týdeník Budoucnost Angoly aj. (Klíma, 2008, s. 109). V roce 1864 vychází v mluvnických základech jazyka kimbundu dvacet lidových afrických přísloví autorů Angolana Manuela Alvese de Castro Francina a Brazilce Saturnina de Sousy Oliveiry (Klíma, 2003, s. 40). Cordeiro da Matta vydává romantickou básnickou sbírku Snění, kde kombinuje jazyk kimbundu s portugalštinou. Zároveň je autorem kimbundsko-portugalského slovníku (Klíma, 2008, s. 109)

⁸ V roce 1845 dochází k oddělení angolsko-konžské diecéze bulou papeže Řehoře XVI. Od diecéze brazilského Salvadoru a podřizuje se Lisabonu. To zapříčinilo uvolnění režimu a liberálnější zákonodárství.(91)

Ekonomika se zaměřuje především na export komodit jako slonovina, vosk, přírodní kaučuk, měď, maniok, med, mušle, látky, sůl, zbraně, tabák aj. Rozvíjí se pěstování bavlny a rybolov.

Angola ale není vypořádána s problematikou otroctví. Otrokářství stále mělo své zastánce. Ušlý zisk měl majitelům nahradit přijatý zákon, který nařizoval *libertos*⁹ zůstat ve službě svého pána až do roku 1878, který byl považován za definitivní konec otroctví (Klíma, 2008, s. 99).

Otrokářské spolky byly postupně rušeny. V roce 1854 je založen Výbor pro ochranu otroků a osvobozených, který pomáhal bývalým otrokům získat placené zaměstnání. Bývalé otrokářské faktorie musely požádat generálního guvernéra o souhlas s další činností své firmy. Otroctví bylo nahrazeno termínem „Smluvní práce“, i když v mnoha případech znamenala to samé co otroctví (Klíma, 2008, s. 95).

2.7 Přelom 19. a 20. století

Přelom 19. a 20. století se nesl v duchu mocenských bojů evropských států o Afriku. Angolu ohrožovali noví nepřátelé: Britové, Francouzi, Němci a Belgičané. Kromě mocenských tahanic o území mezi evropskými státy muselo Portugalsko řešit i konflikty na lokální úrovni, a to od severu až na jih Angoly. Mocenský boj o Afriku, ve kterém Portugalsko, které bylo u ostatních mocností bráno s despektem, nemělo mít své místo.

2.8 První polovina 20. století

V tomto období se začíná tvořit finální podoba angolských hranic. Angolská ekonomika je stále ve špatném stavu. Nepřispívá tomu ani měnící se situace v Portugalsku. Přestože je Luanda dne 7. října 1910 připojena k republikánskému zřízení, koloniální bojovníci tento fakt nechtějí přijmout. Angola je oproti jiným africkým státům stále velice zaostalá.

V tomto období vzniká první politická organizace Afričanů (*Liga Angolana*).¹⁰ Ve stejném roce vzniká v Portugalsku Výbor na obranu afrických práv, který založili Angolané Carlos de Mello a Jaime Macedo de Luz (Klíma, 2008, s. 132).

Když v roce 1926 padl Lisabonský režim, tehdejší ministr financí a ekonom António de Oliveira Salazar si uvědomil, že pro větší prosperitu Portugalska je potřeba více využít potenciál zámořských kolonií. Zahájil administrativní a finanční centralizaci impéria, kterou v letech 1931-35 řídil ministr kolonií Armindo Monteiro. V té době vzniká Angolská banka,

⁹ Osvobození, bývalí otroci

¹⁰ Stranu vytvořilo v roce 1912 několik intelektuálů a zámožnějších černochoů a mulatů z Luandy a okolí. Vystupovali proti projevům bělošské nadřazenosti, bojovali za společné zájmy Angoly, usilovali o demokracii.

prodlužuje se železnice, dochází k ustanovení měny a další. Společně s jeho vládou přichází tvrdé podmínky pro místní obyvatelstvo, které bylo nucené se poevropšřovat, přijmout, křesřanskou víru a přizpůsobit se imperialistické ideologii. Přestože bylo otroctví zrušeno, Angolané byli nuceni pracovat v nelidských podmínkách. Docházelo k potlačování nejen angolské kultury, ale i identity.

Po druhé světové válce dochází k politickému uvolnění. Salazarovo úsilí o imperiální nadvládu nad Angolou se pomalu začalo hroutit. OSN vydala článek, kde se vyslovila proti kolonialismu. Tuto myšlenku ale Portugalci nesdíleli. Začíná další fáze sebeuvědomování angolského národa a myšlenky nezávislého státu a odporu proti kolonialismu jsou stále více aktuální. Vzniká například Středisko afrických studií, jež usiluje o afrikanizaci duší a které založil Agostinho Neto a Mário Pinto de Andrade (Klíma, 2003, s. 56).

Ekonomická situace se začala v Angole zlepšovat. Za pomoci Marshallova plánu byla vybudována elektrárna, nová cementárna a došlo k industrializaci země. Diskriminace původních obyvatel a jakékoliv snahy o nacionalistické tendence Angolanů jsou ale stále tvrdě potlačovány. Přesto se rodí další organizace s proafrickým myšlením. Jednou z těchto významných skupin je MPLA¹¹, která začala prosazovat nacionalistické myšlenky – na mezinárodní úrovni.

Svrhnout portugalskou koloniální vládu si dal za úkol i tehdejší americký prezident J. F. Kennedy po setkání s jedním z angolských představitelů UPA (později přejmenovaná na FNLA) Holdenem Robertem¹², který mu představil problematickou situaci v Angole.

2.9 Dekolonizace

V roce 1960 dochází k vyhlášení nezávislosti několika afrických států, mezi něž patřilo sousední Belgické Kongo. V září roku 1960 požádala MPLA OSN, aby vyhlásila portugalské zámořské provincie za území „bez vlastní vlády“. V této době fungoval na území Angoly PIDE – obávaný portugalský policejní útvar, který monitoroval potenciální nebezpečí pro koloniální Portugalsko ve svých koloniích (Klíma, 2003, s. 59).

2.10 Nezávislost

Až do roku 1975 dochází kromě neustálého boje Salazara, který se snažil za každou cenu si Angolu udržet, i k bojům mezi samotnými stranami, které usilovaly o nezávislost Angoly. Ty

¹¹ Politická strana, která vznikla v roce 1956 – MPLA (Movimento Popular de Libertacao de Angola - Angolské lidové osvobozené hnutí). Zakladatel strany a hlavní představitel byl Agostinho Neto.

¹² Zakladatel politické strany UPA (Union of People from Angola) a následně FNLA (Frente Nacional de libertação de Angola - Angolská národní liberální fronta),

měly podporu ze zahraničí. MPLA v čele s Agostinhem Netem měla podporu SSSR. FNLA měla podporu Jihoafrické republiky a UNITA¹³, v jejímž čele byl Jonas Savimbi, měla zpočátku podporu USA. Tyto strany kromě boje proti Portugalsku vedly i mocenské boje o vládu v nově vznikající Angole. Dne 11. listopadu 1975 po útěku admirála Leonela Cardosy, posledního guvernéra Angoly, který neustavil žádnou ze stran jako vládnoucí, vyhlásil Agostinho Neto v Luandě nezávislost a vznik Angolské lidové republiky, do jejíhož čela se postavilo MPLA (Klíma, 2003, s. 63).

Následovalo několik desítek let neustálých bojů o nadvládu v Angole, které souvisely se studenou válkou mezi SSSR a USA. Především mezi stranami UNITA, která měla od začátku podporu USA a v jejímž čele stál Jonas Savimbi a MPLA, kterou podporovali Kubánci a SSSR. Na konci sedmdesátých let, po smrti Agostinha Neta, nastoupil na jeho pozici současný prezident José Eduardo dos Santos.

Občanská válka v Angole byla pouze jedním z dalších světových ohnisek studené války, ve které zemřely nebo byly zmrzačeny miliony lidí. Angolská ekonomika byla zničena ještě dříve, než se stačila po odchodu Portugalců rozvinout.

Oficiální konec války byl vyhlášen několikrát, mírové dohody se podepisovaly také několikrát. Definitivní konec občanské války je datován do roku 2002, kdy byl dopaden Jonas Savimbi. UNITA se rozdělila a její umírněná část se stala parlamentní stranou.

V současné době je Angola prezidentskou republikou. V čele státu je prezident José Eduardo dos Santos a vládnoucí stranou je MPLA. Angola se stala součástí OPEC a patří mezi druhou nejbohatší ropnou mocnost v Africe.

¹³ Politická strana UNITA (União Nacional de Libertação de Angola, jejímž zakladatelem byl Jonas Savimbi. Strana vznikla v roce 1966.

3 Vývoj sociolingvistické situace na území Angoly

Subsaharská Afrika je rasově homogenní oblast, kde je převážná část obyvatel negroidní rasy. Etnicky je subsaharská Afrika velice pestrá, vyskytuje se zde více než 800 různých etnik (Nzau, 2001, s. 46).

Nejpočetnější národ, který se nachází v této oblasti, jsou Bantuové. Ti přišli na území Angoly z rovníkových pralesů v subsaharské Africe. Bantuové získali své jméno v roce 1856, kdy německý lingvista Wilhelm Bleek¹⁴ abstrahoval společný název pro člověka „-ntu“ (j. č. muntu, mn. č. bantu). Označil tak i všechny jazyky, kterými se mluví na území jižně od rovníku. Konkrétně od území Montes Camarões v Kamerunu až na území JAR. S pojmem bantu je spojen jak jazyk a kultura, tak i populace. Bantuové tvoří 90 až 1000 etnolingvistických skupin.

Bantuové se dále dělí na různé národnosti, z nichž každá má obvykle vlastní jazyk, území, řadu specifických zvyklostí a tradic (Klíma, 2008, s. 7). Pro bantuskou kulturu nebylo tradiční používání písma, a proto je v dnešní době velice složité získat informace o její historii.

Bantuové tvoří nejpočetnější skupinu i na území Angoly. Před jejich příchodem tvořily hlavní část obyvatel především národy z jiné jazykové a kulturní rodiny než bantu. Tyto národy doposud existují, ale je jich velice málo, jelikož většinově podlehlí nátlaku bantuských národů.

Angola je jedním z afrických států, ve kterém jsou patrné tři velké jazykové rodiny, které jsou lingvisticky i strukturálně odlišné:

- nebantuské africké jazyky,
- bantuské africké jazyky,
- portugalský jazyk (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 9).

Přítomnost výše zmíněných jazykových skupin je dána především historicky. Na území Angoly dochází ke kontaktu většinové a menšinové tendence (Nzau, 2011, s. 46).

¹⁴ (1827-1875) Německý lingvista, teolog, který je autorem knihy *A Comparative Grammar of South African Languages*.

3.1 Nebantuské africké jazyky

Území Angoly je osídlené lidmi zhruba 12 tisíc let. Původní obyvatelé se nacházeli a žili především v místech, kde byla úrodná půda, s pravidelným výskytem dešťů a v blízkosti koryt řek.

Prvními obyvateli dnešního území Angoly byli Kojsané. Tento národ vznikl spojením národů Hotentotů a Mukankalů. Jejich setrvání na území Angoly je datováno do doby paleolitické. Jsou považováni za předchůdce Bantů. Předpokládá se, že do Afriky dorazili přes Asii a východní Evropu cca 50 000 před Kristem (Nzau, 2011, s. 47).

Kojsané osídlili zpočátku jih afrického kontinentu, v dalším období pak byli vytlačeni bantuskými kmeny. V Angole se nejdříve vyskytovaly na celém jejím území. Následně se přemístili na území dnešní Namibie, Botswany, JAR a Zimbabwe.

Dnes se Kojsané nacházejí především na jihu Angoly, ve velice malém počtu, který v dnešní době představuje kolem 8000 obyvatel, a to na území Baixo Cunene nebo v regionu Mupa (Nzau, 2011, s. 47).

Kojsané nepatří do negroidní rasy ani do skupiny Bantu. Vyznačují se charakteristickou světlou barvou kůže, nízkým vzrůstem, charakteristickými vlasy s kudrlinkami a šikmými očima (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 14).

Tento národ tvořil především království, v primitivní podobě, kde si volili svého vůdce. Původně kočovný kmen se živil především sběrem. Následně se přeorientoval na zemědělství a pastevectví, což přispělo k jeho trvalému usídlení a přeměně na zemědělce (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 16).

Vatwové nebo Kurokové jsou dalšími z kmenů ze skupiny předchůdců Bantů, které osídlily území Angoly v době paleolitické. Jejich původ je téměř neznámý. V současné době se na území Angoly nachází zhruba 6 tisíc lidí, a to především v oblasti pouště Namib, mezi mořem a pohořím Serra da Chela (Nzau, 2011, s. 18)

Jak Vatwové, tak Kojsané nikdy nevytvořili ucelenější podobu království nebo jakéhokoliv jiného státního útvaru. To mohlo být jedním z důvodů, proč se bantuským kmenům následně povedlo tyto národy vytlačit.

3.2 Bantuské kmeny

Většina subsaharské Afriky byla v průběhu staletí obydlena převážně bantuskými kmeny. Bantuové byli především lovci, zemědělci a věnovali se práci s železem. Dobývali nová

území, formovali kmeny a dokázali si vybudovat nezávislá království. Bantuové přišli pravděpodobně z území nacházejícího se na hranici dnešního Kamerunu a Nigérie. Následně se posunuli na východ a jih kontinentu přes Kongo až k hranici dnešní Angoly (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 25).

Bantuská expanze probíhala na území dnešní Angoly od 13. století. Invaze začala v 13. století z území části Konga. První skupina, která se usídlila na levém břehu řeky Kongo, převzala i její jméno. Jedná se o národ Kongo. Mezi 15. a 16. století do Angoly pronikl z jihu přes řeku Kunene kmen Nyaneka a usídlil se na plošině Wíla (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 26).

V 16. století přichází z východu přes centrální Afriku, do Angoly přes planinu Viye kmen Oshihelelo, který se usídli na jihozápadním pobřeží. Ve stejném století přichází i kmen Bayaka, který přichází ze severovýchodu. Tam se střetává s Bakongy, kteří jsou v následujícím období vyhnáni. Část národu Bayaka se usídli v regionu Kasanji, který se nachází na horním toku řeky Kwango, ale část pokračuje na jih, kde se promísí s kmeny žijícími na jihu (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 27).

V 17. století přichází z východu Afriky kmen Ngangela, který překračuje řeku Zambezi a nakonec se usídli na území mezi řekou Zambezi a řekou Kunene.

V 18. století přichází na angolské teritorium kmen Ambó, který směřuje na území Baixo Kubango (dnešní území jižní Angoly) a nakonec se usídli mezi řekou Kunene a Alto Kubango. V 18. století opouští kmen Cokwe region Katanga, přejde řeku Kassai a zabydlí se v Lundě. Dochází zde ale k bojům mezi kmeny Cokwe a obyvateli Lundy, a proto se kmen Cokwe rozhodne migrovat směrem na jih.

V 19. století přichází na území Angoly poslední kmen, který se zde usídli - kmen Kwangali. Ten přichází z jihu Afriky z regionu oblasti u řeky Orange. Tento kmen se následně dělí v oblasti Alto Zambeze na kmen Makokolo a Kwangali. Tyto kmeny se dnes nacházejí v oblasti mezi řekami Kubango a Kwandu (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 29).

3.3 Portugalský jazyk

Portugalský jazyk se do Angoly dostává společně s prvními mořeplavci, kteří směřovali do Angoly z obchodních důvodů. V této době dochází i k prvním kontaktům mezi domorodými kmeny a Portugalci (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 92).

Na počátku sloužila portugalština pouze jako jazyk, který byl vlastní příjíždějícím Portugalcům. Postavení portugalského jazyka se podrobněji věnuji v jedné z následujících kapitol.

V současném světě mluví portugalsky cca 244 milionů obyvatel, což z portugalštiny dělá jeden z nejrozšířenějších jazyků. Počet portugalsky mluvících obyvatel tvoří kolem 3,7 % světové populace (Nzau, 2011, s. 20).

4 Přehled domorodých jazyků

Ve většině afrických států je možné se domluvit určitým jazykem, kterým se hovoří i v Evropě. Tyto jazyky, jako například angličtina, francouzština, portugalská aj., se dostaly na tato území v důsledku koloniální historie jednotlivých států.

I přes jejich důležité postavení se na africkém kontinentu vyskytují tisíce jiných lokálních jazyků. Jejich výskyt není označený hranicemi nebo příslušností k určitému národu, ale především etnicky a z historického hlediska. Tyto lokální jazyky se na území Afriky nacházely mnohem dříve než jazyky kolonizátorů.

Podrobnému a ucelenému dělení afrických jazyků se věnoval americký antropolog a lingvista Joseph Greenberg. V jedné z jeho nejznámějších publikací *The Languages of Africa* (Jazyky v Africe) z roku 1953 se zabývá právě rozdělením jazyků v Africe.

Dle této publikace Greenberg rozdělil africké jazyky do čtyř hlavních jazykových rodin:

afroasijská rodina

nilosaharská rodina

nigerokonžská rodina

kojsanská rodina

Nejpočetnější skupinu tvoří rodina nigerokonžská, jejíž příslušníci obývají území především subsaharské Afriky. Do této rodiny patří kolem 1650 jazyků a příslušníků je kolem 75 milionů. Patří sem především bantuské jazyky a jazyky: zulu, swahilština, yoruba aj. Nigerokonžská rodina je zároveň i největší jazyková rodina na světě, která má kolem 250 milionů příslušníků (Childs, 2003, s. 23)

Druhou nejpočetnější skupinou je afroasijská, do které spadá 200-300 jazyků a má v Africe kolem milionů hovořících. Příslušníci této jazykové rodiny obývají území severní Afriky, oblast Nígeru a severovýchodní pořeží Afriky. Do této rodiny patří i jazyky, kterými se mluví i jinde než na území Afriky, například hebrejština, arabština. Kořeny této jazykové rodiny jsou ale v Africe. Nejvíce zastoupenými jazyky v Africe jsou somálština, hausa, amharic, berberština, chadic, egyptština, semitština aj. (Childs, 2003, s. 29)

Do nilosaharské rodiny patří kolem 80 jazyků. Je to druhá nejstarší jazyková rodina, jejíž příslušníci obývají území především Súdánu a vnitrozemí Afriky podél toku řeky Nil. Nejrozšířenější jazyk této rodiny je masajština.

Nejmenší jazykovou skupinu tvoří kojsanská, která zahrnuje kolem 30 jazyků. Tato jazyková rodina je považována i za nejstarší, a proto k ní není dochováno velké množství informací. Většina jazyků této rodiny je na pokraji vymření. Jejich stopy můžeme nalézt na území Namibie, Botswany, Angoly a JAR (Childs, 2003, s. 30).

4.1 Přehled domorodých jazyků v Angole

Angolská společnost se v dnešní době skládá ze směsi původních obyvatel Angoly, následně příchozích Bantů a Portugalců. Angola je etnicky i lingvisticky pestrá země, ve které se vyskytuje velké množství různých afrických etnik a jazyků. Přestože v dnešní době patří většina těchto jazyků do bantuské skupiny, nachází se zde v menším počtu i několik jazyků, které do této skupiny nepatří.

Domorodé jazyky v Angole lze podle angolského univerzitního profesora a lingvisty Zavoniho Ntonda rozdělit dle následujícího upořádání do několika etnolingvistických skupin. Této problematice se věnuje ve své publikaci *Angola: Povos e Línguas (Angola: národ a jazyky)*.

4.2 Jazyky, nepatřící do skupiny Bantu

4.2.1 Etnolingvistická skupina Kojsan

Skupina Kojsan zahrnuje jazyk Hotentotů a Bosquimanů, které se spojily. Existují určité prvky, které jsou specifické pro každou z těchto skupin. Kojsanské jazyky jsou v případě Angoly dle organizace UNESCO téměř vymizelé. Hlavním důvodem byla především válka. Tato skupina byla donucena emigrovat do Namibie nebo Botswany. Ti, co zůstali, ztratili svou lingvistickou identitu ve prospěch jazyků bantuských.

4.2.2 Entolingvistická skupina Vátwa

Lingvisticky je podobná kojsanskému jazyku až na to, že v jazyku vátwa je patrná směs určitých znaků, které jsou charakteristické pro bantuské jazyky. Vátwa se vyskytuje v provincii Namibe.

4.3 Jazyky patřící do skupiny bantuských jazyků

Bantuské jazyky spojují fonetické, morfologické, sémantické, lexikální a kulturní prvky. (Chicuna, 2014, s. 27).

4.3.1 Etnolingvistická skupina Cokwe

Etnolingvistická skupina Cokwe se vyskytuje na území od severovýchodu Angoly směrem na jihovýchod, přičemž zasahuje i do západního výběžku Angoly směrem do Zambie. Tato lingvistická skupina se skládá z 350 tisíc příslušníků různých etnik (Lunda, Lua, Cinde,

Lunda Ndembu, Mataba, Badinga, Mai). Cokwe byli především zemědělci a pro jejich kulturní tradici je typická výroba dřevěných sošek. Společným rysem těchto kmenů je jazyk cokwe. (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 32)

4.3.1.1 Jazyk cokwe

Tento jazyk je nejvíce rozšířený na severovýchodě a východě Angoly v provinciích Severní Lunda, Jižní Lunda, Muxico, ale vyskytuje se i v provincii Kwandu Kubango. Cokwe se nemluví pouze v Angole, ale překračuje i státní hranice a vyskytuje se i na území Demokratické republiky Kongo a na území Zambie. (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 33)

Cokwe má několik různých variant, které jsou dány různými aspekty: fonetickými, morfologickými, lexikálními aj. Typický je výskyt různých variant, jmenujme například: badinga, kafula, lunda, lunda lwa ndembu aj.

4.3.2 Etnolingvistická skupina Kimbundu

Tato skupina žije nesourodně rozprostřená po angolském území. Především v oblasti mezi pobřežím Atlantického oceánu a řekou Kubango a dále směrem na východ a směrem na jih podél řeky Kwanzy. Příslušníků Kimbundu je kolem 1,5 milionu obyvatel. Patří sem etnika Ambundu, Lwanda, Hungu, Lwangu, Ntemo, Puna, Ndembu, Ngola, Mbondo, Mbangala, Holo, Kari, Xinje, Minungo, Songo, Bambeiro, Kisama, Lubolo, Kibalu, Haku a Sende. Společným jazykem je kimbundu (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 35).

Hlavním zdrojem obživy bylo tradičně zemědělství. Tato největší etnolingvistická skupina se oproti ostatním dokázala nejlépe asimilovat a přijmout evropskou kulturu. Stali se první angolskou národností, která již koncem 19. století dokázala vyjádřit svůj literární talent v portugalštině (Klíma, 2008, s. 8).

4.3.2.1 Jazyk kimbundu

Jazyk kimbundu je rozšířený v provinciích Bengo, Kwanza Norte a na severu v provinciích Kwanza Sul, Malanje a Lwanda. Varianty jazyka kimbundo jsou: holo, ndongo, mbondo, kisama, mbangala aj.

4.3.3 Etnolingvistická skupina Kongo

Skupina se nachází na území Cabindy a v severozápadní části Angoly mezi Atlantickým oceánem a řekou Kwango. Etnolingvistická skupina Kongo má kolem 480 tisíc příslušníků a je třetí největší etnolingvistickou skupinou na území Angoly. Do této skupiny přísluší kmeny Basikongo, Bandongo, Zombo, Nsoso, Suku, Bayombe, Yaka, Woyo, Pombo, Hungu etc.

Jsou to především zemědělci, kteří se věnovali obdělávání půdy. Společným jazykem této skupiny je kikongo.

4.3.3.1 Jazyk kikongo

Jazykem kikongo se hovoří především v severozápadní části Angoly, ale vyskytuje se i v Demokratické republice Kongo, na jihu Republiky Kongo a na území Gabonu. Na území Angoly se kikongo vyskytuje v provinciích Cabinda, Wíje a v severní části provincie Bengo. Varianty jazyka kikongo se dále dělí dle svého výskytu na kikongo do Norte/ Ocidental/ do Sul/ Leste/ do centro Sul. Každá z těchto variant se ještě dále dělí (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 37).

4.3.4 Etnolingvistická skupina Ngangela

Skupina Ngangela se nachází ve dvou regionech. První z nich sídlí v provinciích Muxiko a na východní hranici provincie Kuando Kubango, od povodí řeky Zambezi až k řece Kubango. Druhá skupina se nachází ve vnitrozemí v provinciích Viyé a Malanje. Počet příslušníků této etnické skupiny je kolem 328 tisíc. Zahrnuje kmeny: Lwimbi, Lwen, Luvale, Lucazi, Mbunda, Kamaxi etc. Jsou zaměřeny na zemědělství, lov a rybářství. Tato skupina je známá pro tvorbu keramiky. Jejich společným jazykem je ngangela (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 38)

4.3.4.1 Jazyk ngangela

Jazykem ngangela se hovoří v provinciích Kuandu Kubango, v severovýchodní části provincie Muxiko a od provincie Viyé směrem na východ až k provincii Wíla. Jazyk ngangela se nachází i v jiných jazykových variantách na území Zambie. Varianty, které se vyskytují na území Angoly, jsou například kamaxi, lucazi, luvale, lwimbi etc. (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 39)

4.3.5 Etnolingvistická skupina Nyaneka – Nkhumbi

Tato skupina se shromáždila na planině Humpata v oblastech středního toku řeky Kunene. K této etnolingvistické skupině přísluší kolem 129 tisíců obyvatel, kteří jsou tvořeni z kmenů Mwila, Ngambwe, Nkhumbi, Ndongwena, Inglo, Kwankwá, Handa, Kipungu, Ocilenge – Nkhumbi a Ocilenge – Musó. Kromě tradičního zemědělství se věnují i chovu dobytka.

4.3.5.1 Jazyk olunyaneka

Tímto jazykem se hovoří na území od provincie Wíla až po provincii Kunene, ale je patrná i v provinciích Benguela a Namibe. Existují další varianty tohoto jazyka (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 42)

4.3.6 Etnolingvistická skupina Oshihelelo

Skupina Oshihelelo se nachází v jihozápadním rohu Angoly na hranici s pouští Namib. Předpokládaný počet příslušníků této skupiny je 25 tisíc. Patří sem kmeny Ndimba, Himba, Cavikwa, Kwanyoka, Kuvale, Kwendelengo. Tato skupina se zaměřuje především na chov dobytka a jsou etnicky podobní národům žijícím v Namibii.

4.3.6.1 Jazyk helelo

Jazyk helelo se nachází v severozápadním cípu Angoly, přesněji v provincii Namibe. Výrazněji je ale rozšířená varianta oshikuvale. Helelo je demograficky významný jazyk v Namibii. Další varianty jsou například cavikwa, himba, kuvale, kwanyoka etc. (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 43)

4.3.7 Etnolingvistická skupina Oshiwambo

Skupina Oshiwambo se skládá ze dvou etnolingvistických skupin: Oshikwanyama a Oshindonga.

4.3.7.1 Etnolingvistická skupina Oshikwanyama

Oshikwanyama se vyskytuje na planinách podél a uprostřed jižní hranice Angoly. Zahrnuje kmeny Evale, Kafima, Kwanyama, Kwamato, Ndombondola a Kwangali. Počet příslušníků je kolem 62 tisíc obyvatel. Kromě zemědělství se věnují i chovu dobytka.

4.3.7.1.1 Jazyk oshikwanyama

Tímto jazykem se hovoří v provincii Kunene na území centrálního jihu Angoly. Oshikwanyama je na seznamu angolských národních jazyků. Kvůli válce byli řečníci tohoto jazyka nuceni usídlit se na jihu provincie Wíla, kde udrželi vliv tohoto jazyka. Zaznamenaný vliv má tento jazyk také na severu Namibie, kde patří mezi jeden z významnějších národních jazyků. Varianty jazyku oshikwanyama jsou evale, kwamato, ndombondola, okafima, ombadja.

4.3.7.1.2 Jazyk oshindonga

Je jednou z variant oshiwambo. V Namibii má tento jazyk významnější počet řečníků.

4.3.8 Etnolingvistická skupina Umbundo

Skupina Umbundu se nachází na území od středozápadního pobřeží Angoly dále do vnitrozemí. Patří sem kmeny Vyeno, Mbalundu, Sele, Sumbi, Mbwi, Kacisanje, Lumbu, Ndombe, Mwanya, Nganda, Wambu, Sambu, Kakonda, Cikoma a Koyka. Umbundu je největší etnolingvistická skupina na území Angoly. Příslušníků je více než 1,5 milionu. Kolem 36 % obyvatel Angoly komunikuje v jazyce umbundu. Tato skupina se věnuje

především pěstování obilí. Ještě ve 20. letech 20. století existovalo kolem deseti království etnolingvistické skupiny Umbundo (Mbalundo, Viyé, Wambu etc.)

4.3.8.1 Jazyk umbundu

Umbundu se hovoří především na centrálních angolských planinách. Přesněji v provinciích Benguela, Viye a Wambu. Znatelný vliv umbundu je patrný i v sousedních provinciích: Namibe, severozápad provincie Kwandu Kubango a v severní části Wíla (Fernandes, Ntondo, 2002, s. 47)

Varianty jazyka umbundu mají společné rysy. Pokud se některé slova liší, pak jsou to především toponyma.

4.3.9 Jazyky z oblasti řeky Kuvango

V jihovýchodní části Angoly u řeky Kuvango, která protéká severovýchodní částí Namibie, kde je známá jako Kavango, se nachází několik jazykových skupin. Jsou to jazyky kwangalí, mbukushu, gciriku.

Tyto jazyky jsou příbuzné s kojsanskými jazyky.

5 Postavení portugalštiny před vyhlášením nezávislosti a po vyhlášení nezávislosti

5.1 Politika koloniální lingvistiky

Vývoj a šíření portugalského jazyka ve světě jsou úzce propojeny s portugalskými zámořskými objevy. Jejich primárním cílem totiž bylo nalézt cestu po moři do Indie, což nešlo jinak než obeplutím Afriky. To bylo ale ve 13. století nemožné. Velkou hrozbu a nepřekonatelnou bariéru představoval Mys Bojador¹⁵, který byl považován za mezní limit při zdolávání západního pobřeží Afriky. Tento pomyslný konec světa zdolal až v roce 1434 portugalský mořeplavec Gil Eanes¹⁶, který ho obeplul a dostal se dále až na úroveň dnešního Konga.

S příchodem Portugalců do Angoly přichází i první kontakt s portugalštinou. Portugalci po příjezdu do Angoly poprvé narazili na národy odlišných kultur a jazyků, které byly zformované do organizovaných územních celků (království).

Po prvních letech vzájemného soužití v míru následovalo období plné konfliktů a krvavých střetů. Ustanovil se portugalský koloniální systém, který trval několik století. Z původně přátelského Portugalce kolonizátora se stal Portugalec vítěz a otrokář, který chtěl v této zemi realizovat své zájmy. Tento proces probíhal v období mezi 15. a 19. stoletím.

Portugalština jako jazyk byla samozřejmou součástí tohoto procesu. Stala se oficiálním jazykem na nově získaném území, a to na úkor jazyků především bantuských. Rozšíření portugalštiny souviselo i s šířením křesťanské víry v koloniích. Portugalština se stala jazykem věrozvěstů a misijní činnosti. Měla za úkol, podobně jako v Brazílii, převychovat domorodce a přivést je na cestu křesťanství. Obsazení Angoly nebylo proto důležité pouze z hlediska obchodního a ekonomického, ale i v jeho důsledku pronikl portugalský jazyk významně do této části Afriky.

Přestože se portugalština šířila po angolském území již v 15. století, mluvil tímto jazykem až do 19. století velice malý počet lidí. Podobná situace byla i v první polovině 20. století (Nzau, 2011, s. 95). Bylo to dáno především silným odporem afrických kmenů, které usilovaly o to uchovat svůj jazyk. Portugalci se však snažili za každou cenu prosazovat nejen jazyk, ale i portugalskou kulturu, a to prostřednictvím legislativních opatření jako reakce na rostoucí

¹⁵ Mys nacházející se na území Západní Sahary, ale de facto patřící k Maroku.

¹⁶ Portugalský mořeplavec, který byl ve službách prince Jindřicha Mořeplavce, žil v průběhu 15. století, jeho datum narození a úmrtí není známo.

afrikanizaci afro-portugalské elity od 17. do 19. století. Podporu politiky portugalského jazyka v Angole vyjádřil například guvernér Angoly Sousa Coutinho¹⁷ vydáním dekretu, který odrazoval od používání afrických jazyků při vzdělávání potomků lokálních elit.

Typickým jevem této doby byl bilingvismus.¹⁸ Portugalština byla rozšířená hlavně v Luandě a v dalších „městech“, kde byl možný přímý styk s portugalskou komunitou. Zároveň ale místní obyvatelé ovládali i jeden z lokálních jazyků. Nejrozšířenějšími místními jazyky byly kikongu a kimbundu. Jazyk kimbundu získal majoritní postavení a vydáním dekretu z roku 1845 se stal dominantním jazykem (Nzau, 2011, s. 96). Dokonce byl v tak silné pozici, že otroci vyvázeni do zámoří museli ovládat základy tohoto jazyka a před svým odjezdem byli v jazyku kimbundu pokřtěni.

Bilingvní obyvatelstvo zastávalo významné pozice ve veřejné správě například v městských centrech. Jejich chování a činy byly v souladu s portugalskou koloniální ideologií. Ve vnitrozemí tato elita podporovala obchod s otroky a tím chránila obchodní cesty (Nzau, 2011, s. 95).

Radikální změna přišla v polovině 19. století, kdy bylo zrušeno otroctví a došlo k zákazu dovozu otroků z Angoly do Brazílie. K tomu došlo pod nátlakem Anglie v roce 1836. Současně dochází i k sebeuvědomování místních obyvatel a nutnosti přeorientování trhu. Výsledkem rychlé změny na trhu byla ekonomická krize a potřeba přeorientovat angolskou ekonomiku na zemědělství a vývoz cenného zboží do Evropy. Začalo se tak s vývozem kaučuku, slonoviny a kávy. S ekonomickou transformací souvisela i změna v sociální struktuře společnosti.

Ve druhé polovině 19. století se začalo vzdělávat i do té doby druhořadé obyvatelstvo, jako mulati (potomci bílého pána) nebo pečlivě vybraní černoši. Imperiální vláda si totiž uvědomovala, že je potřeba být na ekonomické změny v Angole připravený. Poskytnutí vzdělání i pro místní obyvatelstvo se stalo jedním z možných prostředků, jak pokrok podpořit. Ve školách v Luandě a Benguele je v této době největší počet mulatů, ale i mnoho černochoů.

Portugalština se v této době vyskytovala především v městech jako Luanda nebo později Benguela. Tato dvě města situovaná na pobřeží byla jedinými obchodními a částečně kulturními tepnami, které byly pro Portugalce atraktivní. Pro místní obyvatele a otroky byla tato dvě města místem, kde byli otroci shromažďováni před odjezdem za oceán.

¹⁷ Francisco Inocêncio de Sousa Coutinho (1726 – 1780) portugalský guvernér v Angole v období 1764 – 1772).

¹⁸ aktivní užívání dvou jazyků na úrovni mateřského jazyka

I přes optimisticky vypadající vyhlídky se ani zrušením otroctví postoj Portugalců k místním nezměnil. Místní byli stále považováni za podřadné obyvatelstvo, které si nesmělo uchovávat svou vlastní identitu ani jazyky.

Bantuské jazyky byly zakazovány ve školách především z obavy, že by mohly ohrožit Portugalsko. Aktivita křesťanských misí byla kontrolována státními orgány, aby se ve školách neučilo v domorodých jazycích. Tuto myšlenku podpořil v první polovině 20. století portugalský generál, politik a guvernér Angoly, Norton de Matos (Chicuna, 2014, s. 41). Kromě zákazu používání afrických jazyků ve školách se vyzemil i proti psaní v afrických jazycích. I ty dle jeho názoru představovaly pro portugalštinu hrozbu.

Myšlenky o vybudování koloniální velmoci Portugalsko neopustilo ani po druhé světové válce, kdy zanikaly diktátorské a mnohé koloniální režimy. Většina bývalých zámořských kolonií získává nezávislost v 60. letech. Angola ji vybojuje až o desetiletí později, a to i díky tomu, že Portugalsko nebylo schopné si svá koloniální území udržet.

I tak se Angola stala posledním státem portugalské kolonie, který získal v roce 1975 nezávislost. Úsilí Portugalců udržet se v Angole za každou cenu vedlo v první polovině 20. století k většímu úsilí prosadit portugalský jazyk v misiích, a naopak k zákazu používání domorodých jazyků.

Součástí koloniální politiky bylo i vydávání represivního dekretu:

„Článek č. 1, bod 3 : Na jakékoliv misii je povinná výuka portugalského jazyka.

Článek č. 2: Není povoleno v misijních školách vyučovat původní jazyky.“

(Dekret č. 77, Norton Matos, vydáno v roce 1921)¹⁹

Přestože Portugalci usilovali, aby si portugalštinu místní obyvatelé osvojovali, hovořila většina populace především místními jazyky. Paradoxně se portugalský jazyk začíná více šířit až ve druhé polovině 20. století. Podle autora diplomové práce Domingose Gabriela Ndele Nzau, který se ve své práci zabývá portugalským jazykem v Angole, k velkému rozšíření portugalštiny došlo pod vlivem koloniální lingvistické politiky a následně v průběhu vlády v období postkolonialismu (Nzau, 2011, s. 100).

¹⁹ *“Artigo 1º, ponto 3: É obrigatório em qualquer missão, o ensino da lingua portuguesa; Artigo 2º: Não é permitido ensinar, nas escolas de missões, línguas indígenas.” (Decreto nº77, de Norton de Matos, publicado em 1921)*

K tomu, aby se portugalština vžila jako hlavní jazyk kolonie, přispělo i několik faktů. Zaprvé se portugalština stala jazykem, který měl přispět k poevropštění africké společnosti. Při ustanovení režimu *Estado Novo*²⁰ byla jeho znalost pro Angolany jedinou možností, jak se stát plnohodnotným občanem Portugalska neboli mít stejný status jako Evropan. To zahrnovalo několik předpokladů: dosažení věku 18 let, prokázat, že jedinec umí číst, psát a plynule mluvit portugalsky. Kromě toho bylo potřeba splnit i další podmínky, mít zaměstnání, správně se oblékat, být křesťanem, správně stolovat aj. (Nzau, 2011, s. 101)

Člověk, usilující o statut *asimilado*²¹ musel prokázat, že mluví portugalštinou dle evropských norem. Jiné varianty portugalštiny, jako například „*pretoguês*“²², byly nepřijatelné.

Tendence ovládnout území i ve vnitrozemí pokračovaly i v 60. letech 20. století. Ve vnitrozemí, které bylo do té doby osídlené pouze drobnými obchodníky, dobrodruhy nebo lidmi, kteří se zcela izolovali do oficiální koloniální politiky, docházelo k založení velkých zemědělských osad (Nzau, 2011, s. 102). V 70. letech následovalo vybudování obcí, které byly ohraničeny. Tyto oblasti vznikaly především ve východní části Angoly.

5.2 Situace po konci kolonialismu

S procesem dekolonizace v Africe, která probíhala od 60. let 20. století, dochází i ke vzniku několika mezinárodních iniciativ, jejichž cílem bylo hájit společné zájmy a zároveň předejít možným budoucím negativním jevům. Tématem bylo vytvoření iniciativ pro rozvoj lokální tradiční kultury, která v době kolonialismu většinou trpěla. Dále vytvořit opatření, aby nevznikaly nedemokratické státy, nedocházelo k projevování neúcty a nerespektování lokálních jazyků. Uvědomování si důležitosti uchování lokálních kultur i jazyků souviselo i s posilujícím sociálně-politicko-kulturním hnutím Panafrikanismus.²³

V roce 1963 vznikla organizace africké jednoty (*The Organisation of African Unity*).²⁴ Tato organizace se zaměřovala i na otázky, které souvisely s kulturou, a právě do této oblasti se myšlenky panafrikanismu promítly nejvíc.

²⁰ Nový stát (období druhé republiky) byl autoritářský režim v 30. letech v Portugalsku.

²¹ Slovo *asimilado* pochází z terminologie Portugalského koloniálního impéria, které označovalo stádium civilizovanosti v porovnání s vyspělými Portugalci.

²² Označuje jazyk, který byl charakteristický propojením portugalštiny a afrického elementu.

²³ Panafrikanismus byl ideově-politické hnutí, které vytvořily černošské elity v Africe a Americe. Počátek tohoto hnutí je datován do 19. století. Jejich cílem bylo vytvořit jednotné africké komunity, která usilovala o oproštění se od koloniálních velmocí, vytvoření své vlastní kultury a další.

²⁴ Organizace, která vznikla v roce 1963 v Addis Abebě v Etiopii, kdy se 32 afrických států, které získaly nezávislost, sdružilo pod tuto organizaci.

V roce 1969 od 21. července do 1. srpna proběhl První kulturní panafrický festival v Alžíru (Nzau, 2011, s. 102). Hlavním mottem této události byla především potřeba svobodné autonomní kultury a demokracie, myšlenky kulturního dědictví a rozvoj regionálních tradic.

Přestože v této době byla Angola stále součástí portugalského impéria, byl na festival v Alžíru vyslán zástupce za organizaci PALOP²⁵, jejímž vedoucím byl Abílio Duarte. Tento kapverdský nacionalista a politik PALOP i za další africké portugalské kolonie (Guinejská delegace, mosambická delegace, osvobozenecká hnutí v Angole, MPLA) Součástí jejich programového manifestu, který zde prezentovali, bylo:

„Používaný jazyk zůstává v mnoha státech stejný, jako tomu bylo v období, kdy byly součástí kolonií. To je hlavní nebezpečí, jehož důsledky je potřeba řešit, i pokud tomu tak bylo po krátkou, nebo delší dobu. Záleží na podmínkách, které se liší. Použití cizího jazyka je stále považované za něco potřebného. Je nezbytné zavést národní jazyk ve všech úrovních vzdělání, aby se africká osobnost mohla prosazovat a rozvíjet se od základní školy až po univerzitní studium. Tímto se vyhneme výuce, která by postrádala národní realitu a lidové masy, které ignorují, nebo znají špatně cizí jazyk, kterým byla vychovaná elita.“ (Nzau,1976 cit. Tavani, 2011, s. 103)²⁶.

Důležité bylo také podpořit africké jazyky jednotlivých kmenů jako prostředek pro autentické vyjádření africké kultury a překládat do nebo z těchto jazyků literární, historická, filozofická a vědecká díla, která měla sloužit jako společné dědictví lidství.

Po vyhlášení nezávislosti v roce 1975 je portugalská ustanovena jako jediný oficiální jazyk, kterým se má vyučovat na všech úrovních škol. Toto rozhodnutí bylo navrženo politickou stranou MPLA. Nebylo ale v souladu s myšlenkami Kulturního panafrického manifestu ani s jejich vlastním programem, který prezentovali na Prvním kulturním panafrickém festivalu v Alžíru.

Paradoxně tedy dochází k tomu, že se oficiální jazyk nové Angolské republiky nemění, ale zůstává stejný, a to i přesto, že v článku č. 1° angolské ústavy z roku 1975 je vysloveno totální oproštění se od všech stop kolonialismu (Nzau, 2011, s. 104).

²⁵ PALOP – Países Africanos de Oficial Língua Portuguesa – sdružení portugalsky mluvících států v Africe

²⁶ “A língua usada fica em muitos países a mesma da antiga potência colonial; é este um perigo de que é preciso tomar consciência, embora reconhecendo que durante um período transitório, mais ou menos longo, segundo as condições – variáveis de um país para outro -, o uso de uma língua estrangeira continue necessário. É preciso impor a língua nacional em todos os graus de ensino, de modo que a personalidade africana possa afirmar-se e desenvolver-se a partir das escolas elementares até à universidade. Deste modo evitaremos a formação de quadros excluídos das realidades nacionais e das massas populares, que ignoram ou conhecem mal a língua estrangeira na qual foi educada a elite”. (Tavani, 1976)

Na lokální jazyky se ale nezapomíná a jazyky kikongo, kimbundu, cokwe, mbundu, mbunda a oxikwanyama získávají jednotnou psanou a grafickou podobu (Chicuna, 2014, s. 43).

O otázce portugalštiny a lokálních jazyků se v 11. září 2006 vyjádřil prezident José Eduardo dos Santos v rámci 3. sympozia o národní kultuře takto:

Měli bychom mít odvahu si přiznat, že portugalština, kterou jsme přijali od doby vyhlášení nezávislosti jako oficiální jazyk, je dnes pro více než třetinu angolských občanů, jazykem mateřským. To v žádném případě neznamena, že bychom neměli usilovat o zachování afrických jazyků v Angole, dosud označovaných jako národní jazyky, možná nesprávně, protože téměř nikdy nepřekračují region a v častém případě přesahují naše hranice (Queta, 2010, s. 61)²⁷

²⁷ *Devemos ter a coragem de assumir que a língua portuguesa, adoptada desde a nossa independência como língua oficial do país e que já é hoje a língua materna de mais de um terço dos cidadãos angolanos, se afirma tendencialmente com uma língua nacional em Angola. Isso não significa de maneira nenhuma, bem pelo contrário, que nos devemos alhear da preservação e constante valorização das diferentes Línguas Africanas de Angola, até aqui designadas de línguas nacionais, talvez indevidamente, pois quase nunca ultrapassam o âmbito regional e muitas vezes se estendem para além das nossas fronteiras (Muanza, Queta, 2010, s.61)*

6 Vznik angolské varianty portugalštiny

Přijetí portugalštiny jako národního jazyka ukončilo v té době probíhající diskuse na téma výběru oficiálního jazyka, kterým se stala portugalština. K tomu nedošlo pouze v Angole, ale ve druhé polovině 20. století téměř ve všech afrických zemích. I přesto, že se v rámci již zmíněného Prvního kulturního panafrického festivalu většina účastníků se afrických států proti jakémukoliv koloniálnímu vlivu vymezila.

Na druhou stranu si tyto státy dobře uvědomovaly, že pokud chtěly získat na mezinárodním poli své místo, rozvíjet zahraniční obchod nebo integrovat svůj stát do mezinárodního společenství, bylo jednodušší přijmout koloniální jazyk než složitě vybírat jeden z potenciálních jazyků jako svůj národní. Navíc hrozilo, že by kvůli tomu mohly vzniknout další možné konflikty. Ve 20. století byly hranice států rozděleny geometricky. Toto rozdělení bylo důsledkem mocenského přetahování o Afriku, což vedlo k tomu, že některé státy byly vymezeny pouze na mapě, ale etnicky nebo kulturně spolu neměly nic společného. Upřednostnění jednoho lokálního jazyka před jiným mohlo v daném státu zapříčinit etnický konflikt.

Ustanovení portugalštiny jako národního jazyka mělo docílit sjednocení společnosti, která do té doby byla jak etnicky, tak jazykově velice heterogenní. Bylo potřeba ale čelit mnohým problémům, které toto rozhodnutí přineslo.

Portugalština získala svoje místo v Angole již v koloniální době, ještě předtím, než se zrodily politické myšlenky prosazující nezávislost. Určující období pro ustanovení portugalštiny za národní jazyk je podle slavného angolského spisovatele Pepetely²⁸ období koloniální války.

A to z důvodu, že v období koloniální války byla veškerá politická propaganda, šířené administrativní texty, propaganda v rádiu aj. šířena v portugalštině. Dále tato válka donutila do té doby nezávisle na sobě žijící etnika migrovat na stejná, bezpečnější místa. Většina populace žijící ve vnitrozemí byla donucena opustit svá území a shromáždit se ve velkých centrech, kde byli více v bezpečí.

Válka přispěla i ke spojení těchto etnik, z hlediska identity a stejné myšlenky „*um só povo, uma só nação*“.²⁹ Podobně se portugalština stala i jazykem, který etnika v těžkých chvílích

²⁸ Pepetela, vlastním jménem Artur Carlos Maurício Pestana dos Santos, je angolský žijící spisovatel. Pro jeho dílo je charakteristická otázka moderní historie Angoly a problémy angolské společnosti. Společně s MPLA usiloval o osvobození Angoly.

spojil, jelikož to byl jediný prostředek, jak mezi sebou mohli komunikovat (Nzau, 2011, s. 114).

Portugalština, která byla na začátku jazykem pouze portugalské elity, se díky koloniální jazykové politice (prostředek pro získání statutu portugalského občana) stala jazykem, který si přisvojila i nově vzniklá elita vzešlá z lidu. I to byl jeden z důvodů, proč se portugalština dostala i do kulturního prostředí. Literatura, básnické sbírky, to vše bylo napsáno v tomto jazyce. Oficiální dokumenty národních osvobozeneckých hnutí byly vydávány také především v portugalštině.

Podstatným důvodem ke zvolení portugalštiny byla i obava z rozpoutání konfliktu mezi etniky. Pokud by totiž došlo k ustanovení národního jazyka například jazyk kimbundu, který byl v té době nejrozšířenější, hrozilo nebezpečí etnických konfliktů. Podobná situace by mohla nastat i v případě jiných kmenů. Představa, že by například kmen kikongo byl nucen hovořit jazykem kimbundu, umbundo nebo obráceně, byla nepředstavitelná. Ušetřit si další nepokoje a válečné konflikty v zemi, která již tak byla v dost špatné situaci, bylo tedy jedním z hlavních důvodů. Po ustanovení portugalštiny jako národního jazyka dochází k utváření nové podoby tohoto jazyka, do kterého zřetelněji proniká angolská kultura.

6.1 Angolanidade

Do angolské varianty portugalštiny vstupuje další sociálně kulturní jev – angolanidade. Jednotná definice tohoto jevu neexistuje. Autor Angolského historického slovníku Arthur W. James definuje Angolanidade takto:

*Angolanidade je koncept, který usiluje o definování angolského národa. Označuje mnoho věcí pro různé lidi, ale vyjadřuje sociální konsenzus o budování národa a vládnoucích norem, které zahrnují všechno, bez ohledu na původ, sociální postavení, politickou příslušnost nebo etnicitu (James, 2004, s. 8).*³⁰

Alfred Margarido³¹ vidí „angolanidade“ jako národní angolskou esenci. Podle něj hlavním způsobem, jak se jí přiblížit, je zahrnout problematiku angolské kultury do její historie (Nzau, 2011, s. 110).

²⁹ „Jeden lid, jeden národ“

³⁰ *Angolan-ness (Angolanidade), a concept attempting to define the Angolan nation, is many things to many people, but it implies social consensus about nation-building and norms of governance that embrace all, regardless of background, social standing, political affiliation, or ethnicity.*

³¹ Portugalský spisovatel (1928 – 2010), básník a malíř.

Pohled na „angolanidade“ byl předmětem diskusí, které se odehrávaly mezi angolskými intelektuály, nutno ale dodat, že ačkoliv se interpretace různí, součástí „angolanidade“ je i jazyk (Nzau, 2011, s. 110). Tuto myšlenku podpořilo i Agostinho Neto.

„Africké kultury se staly oběťmi procesu zvěcnění. Z jejich pohledu neměla hudba, tanec, jazyky, filosofie a africká náboženství žádný význam. Afričan se stává v tomto procesu také předmětem. Podle nich jsme opovrženímhodní a oproštěni od lidskosti, která je vlastní všem lidským bytostem na zemi. Logicky z těchto procesů (...)je jednodušší přejít k násilí a nemorálnosti.“³²

6.2 Fenomén Português Vernáculo

Po vyhlášení nezávislosti byla portugalština stále jazykem, který neovládala většina populace, ale pouze její část, která čítala méně než 20 %. Tuto skupinu tvořili především příslušníci „elity“ nebo mladí lidé ve velkých městských centrech v oblastech na pobřeží. Populace žijící v chudinských čtvrtích pobřežních měst nebo ve vnitrozemí na vesnicích byla většinou monolingvní nebo bilingvní. Většina z nich pak patřila do skupiny Bantů a ovládala různé úrovně toho, čemu se říká „português vernáculo“. Tato varianta se také nazývá „português dos musseques“³³.

Angolská profesorka lingvistiky Amelia Mingas definuje tuto variantu takto:

Nová lingvistická realita na území Angoly, kterou nazýváme “português de Angola” nebo “angolano”, je podobný proces, který proběhl s brazilštinou nebo kreolštinou. Přestože je tato varianta stále v zárodečném stadiu, “angolano” vystihuje svá specifika [...] Myslíme si, že v naší zemi “português de Angola” nahradí “português padrão” jako druhý jazyk Angolanů.³⁴

Jinak situaci vidí americký lingvista John M. Lipski, který se zabýval portugalskými jazykovými variantami. Podle něj je PVA jedním z pidžinů³⁵, který má základ v portugalštině a v kreolských variantách portugalštiny, kterou se mluví v Brazílii, Angole a Mosambiku (Inverno, 2009, s. 1).

³² *“As culturas africanas tinham sofrido um processo de «coisificação». Aos olhos desses alguns, a música, a dança, as línguas, a filosofia, as religiões africanas eram «coisas» e coisas sem importância. O próprio homem africano é submetido a esse processo - [e ao outro]. Na sua mente, nós somos coisas desprezíveis, destituídas do valor humano que têm todos os homens sobre a terra. Logicamente, deste(s) processo(s) (...) passa-se com a maior facilidade para a violência e a imoralidade.” [Palestra proferida em 18 de Novembro de 1959, na CEI, Lisboa. In Mensagem, ano III, nº 5-6]*

³³ Obecný název pro chudinská předměstí v Angole

³⁴ *Uma nova realidade linguística em Angola, a que chamamos “português de Angola” ou “angolano”, à semelhança do que aconteceu ao brasileiro ou ao crioulo. Embora em estado embrionário, o “angolano” apresenta já especificidades próprias [...] Pensamos que, no nosso país, o “português de Angola” sobrepor-se-á ao “português padrão” como língua segunda dos Angolanos.*

³⁵ Souhrnný název pro jazyky, jejichž slovní zásoba a gramatika jsou založeny na více než dvou jazycích. Typické pro oblasti, které mají koloniální historii.

7 Portugalština jako výukový jazyk

Přestože se portugalština ustanovila po vyhlášení nezávislosti za národní jazyk a vznikl jednotný stát, je třeba nahlížet na Angolu a její společnost jako na pluralitní. Historicky i geograficky zde odjakživa pobývaly kulturně i etnicky odlišné kmeny, které hovořily svým vlastním jazykem a žily si svým vlastním životem. Období kolonialismu násilně tuto dlouholetou tradici porušilo, ale i v dnešní době je tento jev v Angole a v některých oblastech znát.

V souvislosti s portugalštinou je z tohoto hlediska důležité, aby bylo Angolanům poskytnuto potřebné vzdělání, které by pomohlo přijmout novou realitu společného národa. Spojovacím elementem by měla být právě portugalština, ale ne ta, kterou přivezli Portugalci, ale ta, která se zrodila v Angole a je spojená s její kulturou. Toto ustanovení mělo předejít možným sociálním, kulturním a lingvistickým střetům, které by mohly přerůst v etnické nepokoje. Jedním z možných pojítek je právě jazyk.

Portugalština z tohoto hlediska získala důležité postavení na celém území Angoly a začíná se na místo afrických jazyků vyučovat ve školách. Stále je ale považována spíše za jazyk oficiální než mateřský. A to především v oblastech ve vnitrozemí, na vesnicích nebo místech, kam ještě neproniklo západní pojetí života. Tam je portugalština pouze jazyk, který se vyučuje ve školách.

Školní výuka v Angole je v této době řízená dokumentem, který byl schválen angolským parlamentem v prosinci roku 2001. Jedná se o zákon o vzdělávacím systému (*Lei de Bases do Sistema de Educação*), který měl být aplikovaný v období 2001 až 2015. Tento zákon podporuje strategii, jejímž cílem je zlepšit úroveň školského systému v Angole. Hlavním prostředkem tohoto zákona má být právě výuka v portugalštině. Avšak střet místních afrických jazyků s portugalštinou zapříčinil několik vážných problémů ve školském sektoru (Gaspar; Osório; Pereira, 2012, s. 25).

I tak je to především mateřský jazyk, což ve většině případů není portugalština, kterou se hovoří doma, v rodině nebo ve společnosti. Ve větších městech je situace jiná, a portugalština se tam vyskytuje jako jazyk běžné mluvy více (Gaspar; Osório; Pereira, 2012, s. 26).

Faktem je, že v Angole dochází k utváření specifického prostředí, které je ovlivněno přítomností mnoha lokálních jazyků a portugalštiny. To, že člověk ovládá určitý jazyk, ještě

neznamená, že ho zná. Dobře tento jev vystihuje portugalská profesorka Maria Armanda Costa:

„Úspěch při vytváření komunikace je zajištěn hovorovou nebo písemnou formou v závislosti na jazykových znalostech, ale také na nejazykových znalostech, které jsou výsledkem kultury komunikace, kterou jsme si osvojili na základě minulých zkušeností.“³⁶

Ze zmíněného citátu vyplývá, že pro Angolany, jejichž rodným jazykem není portugalská, je velice těžké si portugalskou přisvojit jako jazyk vlastní, a o to důležitější je tedy práce pedagoga (Gaspar; Osório; Pereira, 2012, s. 26).

Výuka portugalského ale měla jeden velký problém, a to nedostatek kvalifikovaných pedagogů, kteří by se mohli její výuce věnovat. Většina z nich totiž nesplňuje adekvátní profil, aby zastávali svou funkci, nebo nemají dostatečné pedagogické znalosti (Nzau, 2011, s. 126).

Portugalské jazykové situaci v Angole se věnuje i univerzitní profesor a bývalý představitel státní instituce, která byla zaměřená na školení budoucích profesorů portugalského, Victor Kajibanga³⁷. Ten vidí počátek problému již v koloniálním období a věnuje se mu prostřednictvím srovnávání portugalské jazykové politiky v afrických státech, které spadaly pod Francii, se státy, které spadaly pod Portugalsko.

Kajibanga tvrdí, že zatímco Francouzi poskytovali studijní stipendia a dobré materiální podmínky pro vytvoření kvalitního zázemí, např. knihoven, v Angole byla situace poněkud jiná. Realita byla taková, že po vyhlášení portugalského jazyka jako národního bylo vynaloženo minimum úsilí pro rozvoj jazykové politiky v Angole a vytvoření kvalitního zázemí. Tím tedy nemohlo dojít k tomu, aby se Angolané mohli začít vyjadřovat správně jak v mluveném, tak psaném projevu. Zabránilo to i vzniku uceleného systému nebo vytvoření jednotného jazykového kodexu, který by mohl být zdrojem informací.

³⁶ „O sucesso da comunicação na produção é assegurado pelo falante ou escritor, e isso depende do conhecimento linguístico mas também de conhecimento extralinguístico fruto de formas de comunicação marcadas culturalmente que fomos aprendendo ao longo da nossa experiência de comunicadores.“

³⁷ Angolský sociolog, autor mnoha sociologických a sociolingvistických publikací.

8 Výuka domorodých jazyků v Angole

Jazyková situace v Angole je i v této době problematickým jevem, který se dodnes angolské vládě nepovedlo vyřešit. Otázka, zda by měly místní jazyky získávat na své důležitosti, zda by se v nich mělo vyučovat, nebo by se pouze měly zachovávat pro další generace, je stále aktuální.

Otázce výuky na školách (jak portugalštině, tak národním jazykům) se věnuje i angolská ústava. Přesněji zákon o školském systému z roku 2001, kapitola 2, článek 9., který je zaměřený na otázku jazyka.

1. Výuka na školách je v portugalském jazyce.

2. Stát zajišťuje podporu a podmínky lidské, vědecko-technické, materiální a finanční pro rozšíření a zobecnění výuky v národních jazycích.

*3. Bez ohledu na odstavec 1 článku 9, především v oblasti vzdělávání dospělých je možné, aby výuka probíhala v národních jazycích.*³⁸

K většímu úsilí o rozvoj lokálních jazyků ale dochází až v posledních letech. Prvním krokem mělo být přijetí národních jazyků do angolského školského systému, což mělo proběhnout v roce 2006. Výuka domorodých jazyků měla probíhat od první třídy prvního stupně. Hlavním úsilím mělo být především rozšířit znovu výskyt domorodých jazyků. Toto rozhodnutí bylo schváleno ministerstvem školství poté, co v Luandě proběhlo Druhé setkání o národních jazycích (*II. Encontro das Línguas Nacionais*), které usiluje o zachování národního angolského kulturního dědictví (Angonotícias, 2004). K usnesení ale nedošlo.

K dalšímu pokusu o přijetí rozhodnutí o výuce v národních jazycích ve školách došlo v roce 2013. Rozhodl o tom angolský ředitel Institutu národních jazyků (*Director do Instituto das línguas nacionais*) José Domingo Pedro, který informoval, že by mezi lety 2012-2017 mělo dojít k uplatnění politiky výuky národních jazyků v Angole na školách. Potvrdil také, že rada ministerstva kultury schválila šest národních jazyků³⁹, které se ve školách mají začít vyučovat. Zároveň se jim povedlo sjednotit transkripci těchto jazyků.

³⁸ 1. *O ensino nas escolas é ministrado em língua portuguesa.*

2. *O Estado promove e assegura as condições humanas, científico-técnicas, materiais e financeiras para a expansão e a generalização da utilização e do ensino de línguas nacionais.*

3. *Sem prejuízo do nº 1 do presente artigo, particularmente no subsistema de educação de adultos, o ensino pode ser ministrado nas línguas nacionais.*

³⁹ kimbundo, umbundo, kikongo, chokwe, oshi-kwanhama, mbunda

K ucelenému nastavení výuky národních jazyků na základních školách ale stále nedošlo. I tak je ale snaha o to vrátit mezi žáky lokální jazyky viditelná.

Více než 100 tisíc dětí z devíti provincií se učí lokální jazyky ve školách. K tomuto kroku došlo díky iniciativě organizace (INIDE) *Instituto Nacional de Investigação e Desenvolvimento da Educação*, která usiluje o rozvoj bilingvismu. Národní jazyky jsou vyučovány jako předměty v prvních třídách na 681 školách prvního stupně (zahrnuje přes 2400 profesorů a přes 113 tisíc žáků. Nejvíce žáků má Kwanza Norte (43 025) a nejméně žáků má provincie Huíla (134). Tyto údaje nejsou kompletní, jelikož v nich nejsou zahrnuty statistiky z Luandy.

Testování této metody výuky proběhlo mezi lety 2004 a 2010 v sedmi provinciích na žácích od první do třetí třídy (cokwe, kikongo, kimbundo, ngangela, ulunyaneka, oshykwanyama, umbundu. Proces zahrnoval tři školy v každé provincii a zahrnoval 15 tříd a 15 profesorů, kteří ovládali konkrétní domorodý jazyk (Santiago, 2012).

V březnu 2016 zveřejnila agentura Lusa konečné výsledky ze sčítání obyvatel, které byly uskutečněny Institutem národních statistik v Angole (*Instituto Nacional de Estatística de Angola*) v roce 2014. Dle výsledku je po portugalštině druhým nejrozšířenějším jazykem umbundu, kterým hovoří 22,96 % populace, což představuje 5,9 milionu lidí. Z výsledků vyplynulo, že 71, 15 % obyvatel hovoří portugalsky, a to především v městských zónách (85 % hovoří portugalsky), méně pak mimo město, nebo na venkově (49 % obyvatel). Zbýlých 28, 85 % obyvatel hovoří ostatními domorodými jazyky, které se vyskytují v Angole.⁴⁰

Některé z těchto jazyků se na školách vyučují, vznikají potřebné učební materiály, ale problémem je především nedostatek kvalifikovaných učitelů, což přiznal i současný angolský premiér Pinda Simão.

Dle článku z portugalského online zpravodaje *Notícia ao Minuto* je problematický rozvoj lokálních jazyků u mladých lidí i z hlediska historického. V některých rodinách stále existuje tendence považovat lokální jazyk za podřadný, tudíž rodiče automaticky své potomky nutí do toho, aby si přednostně osvojili především portugalštinu (Mundo ao minuto, 2016).

Na angolském trhu totiž existuje mnoho učebnic a příruček k lokálním jazykům, ale ty jsou vytvářeny především podle představ a osobních zkušeností autora. Příručka k tomu, jak by

⁴⁰ Kikongo - 8,24%, kimbundo - 7,82%,chokwe (6,54%), nganguela (3,11%), kwanhama (2,26%), muhumbi (2,12%), (2,39% fiote – Cabinda).

měla vypadat psaná podoba určitého lokálního jazyka, totiž není definovaná žádným kodexem (Chicuna, 2014, s. 43).

Úsilí rozšířit lokální jazyky mezi veřejnost ale přichází i v jiné podobě než legislativně. Například prostřednictvím rádiového vysílání. V Angole existují rádiové programy, které jsou vysílány v lokálním jazyce. Jmenujme například program Mukanda, který je vysíláný každou neděli dopoledne s hlasatelkou Ngola Yetu. Programů, které jsou vysílány v lokálním jazyce, je více. A to především v angolském státním rozhlasu (Radio Nacional de Angola). Podobné programy jsou i v televizi.

Univerzitní profesor historie José Miúdo Ndambuca vysvětluje, že právě vytvoření programů a zpravodajství v prostředí sociální komunikace (státní televize, národní rozhlas), také přispělo k výuce lokálních jazyků (Ipol, 2014).

S rozvojem moderní technologie dochází k vytvoření první online vzdělávací platformy, jejímž cílem bylo vytvořit atraktivní program pro mladé lidi, který by v nich vzbudil zájem naučit se domorodý jazyk. Jedním z nich byl projekt, který vznikl v roce 2013, který se jmenuje Evalina. Tuto online výukovou platformu vymyslel Joel Epanga, ředitel IT projektů v telekomunikaci. Dalšími online projekty jsou například platforma Kallun (Projeto colaborativo de estudo de tendencias linguísticas), což je vyhledávač, který slouží pro potřebu veřejnosti při hledání určitého slova. Nebo slovník Ngola Yetu (dicionário Ngola Yetu), což je online překladač národních jazyků v Angole (Lopes, 2013).

9 Portugalština a národní jazyky na území Angoly v praxi

V této části práce, bych se ráda věnovala praktické ukázce toho, jak se na území Angoly propojují národní jazyky s portugalštinou.

Proto, aby bylo možné prezentovat problematiku vlivů národních jazyků na portugalštinu a naopak, by bylo třeba se touto problematikou zabývat podrobněji, což přesahuje rozsah této práce.

Vlivy národních jazyků na portugalštinu a vliv portugalštiny na národní jazyky lze zkoumat z různých pohledů: morfologického, sémantického, gramatického nebo lexikálního.

V této práci se budu zabývat zkoumáním vlivů národních jazyků na portugalštinu a obráceně z hlediska lexikálního. Především proto, že je ze všech zmíněných pohledů pro čtenáře nejzajímavější. Další důvod je, že v současné angolské společnosti je tato jazyková fúze nejlépe zaznamatelná a patrná v každodenním životě. Člověk se s ní setkává každý den, ať už v médiích, na ulici, v běžném životě aj.

Jak již bylo zmíněno výše v této práci, existuje na území Angoly velké množství národních jazyků a jejich variant. Proto není možné pro tuto práci uvést příklady vzájemného vlivu všech jazyků. Z tohoto důvodu jsem zvolila uvést příklady pouze vybraných jazyků.

Výběr proběhl především na základě dostupnosti potřebné literatury (ne ke všem domorodým jazykům existuje příslušná odborná literatura nebo slovník). Zároveň bylo mou snahou vybrat jazyky, na kterých je dobře patrná fúze portugalštiny s místními jazyky.

Ucelená publikace, která by se zaměřovala na ukázkou slovní zásoby v jednotlivých jazycích, neexistuje. Existuje ale několik publikací, které se věnují jednomu konkrétnímu jazyku a jeho gramatice, popřípadě existují jazykové příručky konkrétního jazyka, kde je například jedna kapitola věnovaná lexikologii.

9.1 Ukázka „angolských“ slov odvozených z portugalštiny

Dle mého názoru je možné angolská slova původem odvozená z portugalštiny rozdělit do několika okruhů, a to především z hlediska toho, kde docházelo k jeho střetu a mezi kým. Pokud si odpovíme na tuto otázku, z historického hlediska je jasné, že se jednalo především o

místa, kde docházelo ke kontaktu mezi domorodými obyvateli a Portugalci. To znamená: kostel, škola, domácnost, fazendy⁴¹, veřejná místa, úřady, obchody a další.

Tomu odpovídá i slovní zásoba, ve které se vyskytují v hojném počtu slova z oblasti školy, obchodnictví, administrativní správy, náboženství, potravin, vlastní jména, dny v týdnu, oblečení aj. Tato teorie není podložena žádnou odbornou literaturou, ale je pouze domněnkou autorky.

Vlastní jména

	kikongo	tchokwe
Álvaro	Luvalu	
Dom García	Ndongola	
Dom Sebastião	Ndombaxi	
João	Ezuau	Yowanu
María	Madiya	
Moisés		Mose
José		Yosefe

Potraviny

	nyaneka	kikongo	tchokwe	kimbundo	kyjombe	umbundo
pão		edimpa				ombolo
pato			pató			
cebola			sawola			
abacate				bacate		
feijão				feja		
peixe				mbixi		
vinho					vynyu	
acúcar	osukali					

Instituce

	kikongo	kimbundu	kyjombe
escola	sikola		kikola
hospital	lupitalu	jipitalu	
classe	kalaxi		

⁴¹ farma

Ostatní

	kikongo	tchokwe	kimbundu	kyjombe	umbundo	nyaneka
carro	ekalu		dikalú	dikalú		
livro			divulu			elivulu
livros			madivulu			
casaco	nzaka					
camisa		mbindja	mbinza			
relógio		lolji				
messa		messa			omesa	
garraão		nagalafau				
garrafa			ngalafa			
chave				tsabi		
sapato						esapatu
papel						otyipapeli
lençol					elasola	

Dny v týdnu

	kimbundu	kyjombe	umbundo
sábado	sabalu	kisabala/ nzaba	sapalo
segunda-feira	sekunda		
terça-feira	tělesa		
domingo	lumingu		

9.2 Ukázka portugalských slov odvozených z domorodých jazyků

Přestože je na území Angoly více patrná tendence odvozování slov z portugalského, je patrná i tendence opačná – tzn. slova odvozená z jednoho z místních jazyků, které se uchytily v portugalské a běžně se používají. Jedná se především o slovní zásobu, která je typická pro místní tradice a kulturu. Tzn. hudební nástroje, tradiční pokrmy, potraviny, společenské a sociální statusy. Těchto slov přijatých z lokálních jazyků je ale podstatně méně.

původní slovo	převzato z	v portugalské	význam
kisanji/tchisanji	kimbundu/tchokwe	quissanje	hudební nástroj
madimba	kimbundu	marimba	tradiční hudební nástroj
funji	kimbundu	funge	tradiční příloha
jindungo	kimbundu	pimenta/picante	chilli paprička
jingongo	kimbundu	gêmeos	dvojčata
kamba	kimbundu	amigo	kamarád
moamba	kimbundu	moamba	národní angolské jídlo
nguba/lunguba	kikongo/kimbundu	ginguba	burské oříšky
kanuke	tchokwe	canuco	dítě
mpumbu	kikongo	pombeiro	prodáváč
osoma	umbundo	soba	tradiční autorita

9.3 Ukázky angolských přísloví přeložených do portugalštiny

Do portugalštiny byla z angolských domorodých jazyků překládaná i přísloví. Ukázky těchto přísloví se na území Angoly používají dodnes.

UMBUNDU

Ondando yipwapwa, ocali kacipwapwa

Překlad: A venda pode ter um fim, o favor não costuma terminar

Význam: Um favor gera outros favores. Ser sempre favorável.

Překlad do češtiny: Laskavost vytváří další laskavosti. Buď vždy laskavý.

Esanju lyonjali omola okutavata (A alegria do progenitor é filho obediente

Překlad: A alegria do progenitor é filho obediênte.

Význam: A obediência, no sentido de aceitar conselhos, é a alegria dos progenitores.

Překlad do češtiny: Poslušnost ve formě přijetí rad, je největší radost pro rodiče

Omuku yapaya omola, ukulu eye yivolel vombunda

Překlad: O rato que matar uma criança, apodrece na cintura do ancião

Význam: Estraga a criança e paga o adulto/o Pai

Překlad do češtiny: Zničit dítě znamená především odplata pro rodiče/ otce.

TCHOKWE

Liso nyi lyamwene mukwo kulyangela; Lyembe kexi kifulwa há kuku.

Překlad: O olho que não vemo outro é assanhado; e a pomba não falha onde come

Význam: Com saudades, os filhos voltam á casa, esforçando se no que fazem para serem

10 Závěr

Tato práce si klade za cíl seznámit čtenáře s jazykovou situací v Angole. V práci jsem se snažila prezentovat soubor informací, které jsou důležité, aby čtenář získal pokud možno ucelenou představu.

V první části této práce jsem se věnovala historickému a sociolingvistickému přehledu. Oba tyto pohledy byly velice důležité především proto, aby člověk pochopil vybranou problematiku komplexně. Následoval přehled hlavních etnolingvistických skupin, které mají na území Angoly důležité postavení. Zaměřila jsem se na to, kde se vyskytují, a na popis jazyku, kterým mluví.

Součástí práce byla portugalština jako oficiální jazyk, který tvoří součást angolských dějin několik stovek let. Konkrétněji jsem se zaměřila na historický vývoj portugalštiny v koloniálním období, v období po konci kolonialismu a na portugalštinu z pohledu výukového jazyka v Angole.

Věnovala jsem se i fenoménu angolské varianty portugalštiny a stručně jsem představila i její varianty. Z aktuálního pohledu jsem se zaměřila i na situaci domorodých jazyků, jejichž význam v Angole pomalu zase získává svůj prostor.

V poslední části této práce jsem se zaměřila na příklady slovní zásoby, která byla z angolských domorodých jazyků převzata do portugalštiny, ale i z druhé strany (slova přejatá z portugalštiny do domorodých jazyků). Pro zajímavost jsem uvedla i několik přísloví v lokálním jazyce a jejich překlad do portugalštiny. Tato část je značně omezená především kvůli nedostatku materiálů, které jsem měla k dispozici.

K vytvoření ucelené práce, která by se věnovala jazykové situaci v Angole, by bylo potřeba několikaleté bádání a hledání potřebných pramenů. To je ale na území Angoly dost problematické, protože zde historicky převažovala především orální tradice, která se předávala z generace na generaci a která se v mnoha případech do dnešní doby a v důsledku dlouhotrvajících konfliktů vůbec nedochovala v archivech. Ty byly buď zničené, nebo odvezené Portugalci.

11 Bibliografie

KLÍMA, Jan. Angola. 1. vyd. Praha: Libri, 2003. Stručná historie států. ISBN 80-7277-155-8.

KLÍMA, Jan a Karel SIEBER. Dějiny Angoly. 1. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-950-8.

GASPAR, Lisete. OSÓRIO, Paulo. PEREIRA, Reina. A Língua Portuguesa e seu Ensino em Angola. Rio de Janeiro: Dialogarts Publicacoes, 2012. ISBN 9788581990026

CHICUNA, Alexandre Mavungo. Portuguesismos nas línguas Bantu: para um dicionário Português-Kiyombe. Lisboa: Colibri, 2014. ISBN 9789896893194.

QUETA, Clemencio. Caderno de Estudos Literários e Linguísticos: Portugues: diálogo e conflito linguístico em Angola. 1.vyd. Luanda: Mayamba Editora, 2010. ISBN 978-989-8370-21-1

MALUMBU, Moisés. Gramática da lingua Umbundu. Roma: 2007. Edizioni Vivere in

FERNANDES, João e Zavoni, Ntondo (2002) Angola: povos e línguas. Luanda: Editorial Nzila

CHILDS, Tucker G. An Introduction to African Languages. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003. ISBN 9027226059

NZAU, Domingos. A Língua Portuguesa em Angola. Um Contributo para o Estudo da sua Nacionalização. Covilhã, 2011. Disertační práce. Universidade da Beira Interior. Departamento das Letras. Vedoucí práce: Prof. Doutor José Carlos Venâncio

JAMES, W. Martin a Susan H. BROADHEAD. Historical dictionary of Angola. New ed. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2004. African historical dictionaries, no. 92. ISBN 0810849402.

INVERNO, Liliana (2009). “A transição de Angola para o português vernáculo: estudo morfossintático do sintagma nominal”. In Ana M. Carvalho (ed.) *Português em contato*, pp. 87-106. Madrid, Frankfurt: Iberoamericana/Editorial Vervuert.

Angola. Zákon č. 13/01 Sb. ze dne 31. prosince 2001 Zákon o školském systému. In: Assembleia Nacional. 2001. Dostupný z:

http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Angola/Angola_Lei_de_educacao.pdf

LOPES, Mario. Plataformas angolanas de aprendizagem de línguas nacionais. In: GlobalVoices[online]. 30. 4. 2016 [cit. 2013-12-27]. Dostupné z: <https://pt.globalvoices.org/2013/12/27/plataformas-angolanas-de-aprendizagem-de-linguas-nacionais/>

O ensino de línguas nacionais na Angola e sua expansão. In: IPOL [online]. 30. 4. 2016 [cit. 2013-03-07]. Dostupné z: <http://e-ipol.org/o-ensino-de-linguas-nacionais-na-angola-e-sua-expansao/>

Mais de sete milhões de angolanos falam línguas nacionais. In: MundoaoMinuto [online]. 30. 4. 2016 [cit. 2016-03-28]. Dostupné z: <https://www.noticiasao minuto.com/mundo/561986/mais-de-sete-milhoes-de-angolanos-falam-linguas-nacionais>

SANTIAGO, Onélio. Línguas Nacionais logo na 1.ª classe. In: NovaGazeta [online]. 30. 4. 2016 [cit. 2016-03-28]. Dostupné z: <http://novagazeta.co.ao/?p=6139>

Línguas nacionais vão entrar no sistema oficial de ensino em 2006. In: Angonotícias [online]. 30. 4. 2016 [cit. 2004-09-09]. Dostupné z: <http://www.angonoticias.com/Artigos/item/2136>